
LIDOVÉ STAVITELSTVÍ A JEHO TRADICE V ČESKÉ ARCHITEKTUŘE 19. STOLETÍ

Jiří T. Kotalík

Česká architektura 19. století logicky navazovala na rozvinutou stavitelskou tradici předcházejících období. Nešlo však přitom jenom o přejímání architektonického tvarosloví. Od středověku zakotvila v našem prostředí relativně vyspělá stavební kultura opírající se o obecně rozšířenou zděnou a omítanou stavbu velkoryse urbanizující krajinu a rozvíjená potom v 16.-18. století s mimořádným smyslem pro hmotovou konfiguraci, malebnou siluetu a krajinnou situaci. V duchu této tradice se rozvíjela i architektura první poloviny 19. století; v klasicistním hávu, který nepostrádal monumentalitu barokního výrazu /jak dokládá např. v Praze na přelomu století stavební aktivita rodiny Palliardiů/ a cit pro přírodní prostředí /v realizacích romantických parků a lázeňských měst/. Obdobně byla v duchu romantického cítění již od 90. let 18. století tvůrčím způsobem revokována i gotika.

Ze stejných zdrojů vyrůstala i lidová architektura, zejména zděná, která mezi léty 1830-80 procházela nebyvalým kvantitativním i kvalitativním rozmachem. Umožnily ho různé sociální a ekonomické reformy, které ve svém důsledku záměrně směřovaly k posílení sociální vrstvy svobodných sedláků, hlavních stavebníků i stavitelů české vesnice. /1/ Jejich zásluhou došlo k svérázné interpretaci a tvůrčímu přehodnocení různých slohových prvků, které ve zjednodušených formách pokrývaly štíty selských statků v touze vyrovnat se svou výstavností a zdobností příkladu tzv. oficiální architektury.

Tento proces asimilace a transformace můžeme názorně demonstrovat na příkladu soběslavských Blat, nejznámější a na památky lidové zděné architektury nejbohatší oblasti. /2/ Základní schéma volutového štítu navazující na příklady rožmberské renesanční hutě /Bechyně, štít zámeckého pivovaru, 1690/ bylo v první polovině 18. století zbarokizováno /Bechyně, štít mariánské kaple při klášterním kostele, 1725; Bechy-

350/

ně, štít farního chrámu sv. Matěje, 1740/. Z prostředí poddanského městečka /Bechyně, čp. 13, 1743/ se šíří v další generaci zedníků zde vyučených i do okolních vesnic /Komárov, sýpka u čp. 1, 1784/. Od počátku 19. století již zachycujeme souvislou řadu těchto štítů, obohacenou o tvary vycházející z lidové ornamentiky a rezonující příklad architektury klasicistní a po polovině století i historizující. Zdrojem těchto motivů byly jednak první kompendia klasicistních předloh domácí proveniencí /3/, později i příklad Vídně, kam odcházeli jihočeští zedníci za sezónní prací.

Tato aktivita pochopitelně nebyla omezena pouze na jihočeský region. S obdobným vývojem se setkáváme na celém území Čech a Moravy, zejména ve středních a východních Čechách, ale i v oblasti dominující dřevěné architektury v Pošumaví, Podkrkonoší, na Valašsku, moravských Kopanicích i jinde. /4/ V 60.-80. letech dochází k výrazné aktivizaci selského stavu /viz referáty doc. Havránka a doc. Hrocha/, který se v tomto období stává nositelem nejzákladnějších prvků kultury, tj. jazyka a psychiky a přejímá podle slov Bedřicha Václavka „funkci kulturního činitele v národě“. /5/

Podobně jako lidová slovesnost či píseň byly významným zdrojem soudobé tvorby, byla i oblast lidového stavitelství brzy reflektována v díle některých malířů /Josef Mánes, Mikoláš Aleš/ a literátů /Božena Němcová, Alois Jirásek/. /6/ Rozsáhlý soubor lidových staveb se stal nedílnou součástí národní kultury a v druhé polovině 19. století začal plnit funkci jakéhosi rezervoáru tradic, na který navazovala i oficiální architektura. K jeho popularizaci přispěly studie první generace vědecky orientovaných národopisných pracovníků i první publikace obrazové /7/ a je příznačné, že v čele tohoto proudu šli od počátku velmi aktivně i architekti, jako např. Jan Koula či Antonín Wiehl, /8/ iniciátoři proslulé České chalupy realizované v roce 1891 na Zemské jubilejní výstavě.

Převratným počinem dalekosáhlého významu byla Národní výstava československá organizovaná a připravovaná od roku 1891 v jednotlivých regionech a v roce 1895 v Praze. /9/ V souvislosti s výstavou vzniklo nepřehledné množství článků a pří-

spěvků na téma lidového stavitelství publikovaných od roku 1892 v časopise Český lid a v reprezentační publikaci a katalogu výstavy. /10/ Výstavní vesnice byla vlastně prvním skanzenem ve střední Evropě a měla dalekosáhlý význam nejenom vědecký, ale i z hlediska muzejnictví a památkové péče a jako významný čin burcující národní sebevědomí a oživující soudržnost Čechů a Slováků. U příležitosti výstavy byla pořizena rozsáhlá a podrobná plánová a fotografická dokumentace a vyhotoveno na 120 modelů lidových staveb v měřítku 1 : 25, jejichž část je dodnes ve sbírkách zemědělského muzea na zámku Kačina. /11/

Výstavní vesnice byla zlikvidována v roce 1903, do té doby však významným způsobem ovlivnila architektonický vývoj na přelomu 19. a 20. století. Stačí jen připomenout dlouhou řadu architektů, kteří se na realizaci Národopisné výstavy podíleli. Byli to např. Antonín Balšánek, Antonín Cechner, Alois Čenský, Dušan Jurkovič, Jan Koula, Rudolf Kříženecký, Antonín Makovec, Josef Podhajský, Gustav Schmoranz, Eduard Sochor, Jiří Stibral, Jan Vejrych, Antonín Wiehl. Ti všichni a četní další byli ve své tvorbě výrazně inspirováni lidovým stavitelstvím a jeho motivů používali s různou mírou originality a závislosti na původních předlohách na fasádách nově budovaných vil, reprezentačních činžovních domů, výletních restaurací i celých nových městských tříd /např. v Pařížské ulici, na Nám. bří Synků a jinde/.

Nelze nepřipomenout výjimečnou osobnost Jana Kotěry, těžícího tvůrčím způsobem z obdobných zdrojů, či Dušana Jurkoviče, který ve svých jedinečných urbanistických souborech přímo symbolicky zhmotnil odkaz tradice lidového stavitelství. K lidové architektuře měla blízko zejména secesní a posecesní architektura, jak dokládají některé návrhy a realizace Josefa Fanty, Františka Bílka, Bohumila Hypšmana, na Moravě Leopolda Bauera, Antonína Blažka, Franze von Krausse či prvních Kotěrových žáků, např. Františka Cuce, Valentina Hrdličky, Otakara Novotného či Čeňka Vořecha. /12/ Na dekorativismus lidových staveb navázali ve 20. letech programově Pavel Janák a Josef Gočár, vedle řady dalších architektů, jakými byli Jaroslav Vondra nebo Jaroslav Bartoš.

Smyslem předneseného příspěvku bylo upozornit na kontinuitu tradic, ze kterých se zrodilo v 19. století lidové stavitelství, jež sehrálo významnou úlohu při formování naší moderní architektury na přelomu 19. a 20. století. Tuto stavitelskou tradici nelze chápat jenom z hlediska ornamentu a dekoru, ale její podstata tkví v suverénním, přirozeném a navýsost citlivém smyslu pro urbanistickou situaci, logickou prostorovou skladbu a výtvarnou syntézu. V tomto smyslu zůstává architektura české a moravské vesnice 19. století inspirativním příkladem i pro naši současnost a budoucnost.

POZNÁMKY

- /1/ Sociální vrstva svobodných sedláků nebyla příliš citelně zasažena státním bankrotem v roce 1811, naopak vydělala na dodávkách za napoleonských válek; viz Jitka Staňková, Lidové výtvarné umění v Čechách v období národního obrození, Maketa sv. VI., Ústav etnografie a folkloristiky ČSAV, Praha 1980, s. 20.
- /2/ Eva Fryšová, Sborník městského muzea v Soběslavi, Soběslav 1900; Eva Fryšová, Ornament jihočeský, Kolín 1903; Eduard Smrž, Soběslavsko, Soběslav 1930; Josef Panocha, Blatské štíty, in: Jubilejní sborník městského muzea v Soběslavi, Soběslav 1947; Zdeněk Wirth, Architektura blatského domu, Umění 17, 1949; Oldřich Dostál, Zálší-okr. Soběslav, grafické elaboráty z výzkumu současných změn ve stavebním vývoji vesnice, Architektura ČSSR, č. 19, 1960, s. 54-5; Jiří Kopalík, Ornament a hmota, Kultura roč. 1962, č. 39, s. 3; Ctibor Votrubec, Okruhem blatské lidové architektury, Lidé a země, roč. 1974, č. 6, s. 266; Ladislav Štěpánek, Zděná lidová architektura jihočeských Blat, Chatař, roč. 1977, č. 6, s. 130.
- /3/ Johann Filip Joendl, Die Landwirtschaftliche Baukunst, Prag 1826-9; Johann Filip Joendl, Unterricht in der Landwirtschaftlichen Baukunst, Prag 1840.
- /4/ Václav Mencl, Lidová architektura v Československu, Praha 1980; recenze viz Josef Vařeka, Lidová architektura v Československu, Národopisné aktuality č. 1, roč. XX., 1983, č. 1, s. 1-16.
- /5/ Bedřich Václavek, Písemnictví a lidová tradice, Brno 1937, vyšlo v 5. svazku sebraných spisů v Praze 1947, s. 8.
- /6/ Božena Němcová, Obrázky z okolí domažlického, Květy 1845; jednou vůbec z prvních prací o lidové architektuře je stať Aloise Jiráska, České chalupy a stará stavení městská, Květy 1887, s. 61 a 175. První podněty ke studiu lidového stavitelství vzešly v 80. letech z okruhu Umělecké besedy, viz Leopold Weigner, Lidové stavitelství a svéráz našeho venkova, Praha 1916, s. 15.
- /7/ Arnošt a Jindřich Seydlové, Nákrasy typických tvarů hospodářských budov malostatkářstva v Čechách, Vídeň 1878.
- /8/ Jan Koula, O české chaloupce a památkách našich vůbec, Zprávy spolku architektů a inženýrů v Království českém, 1883, s. 53; O lidovém domě v Podkrkonoší, Český lid roč. III., 1894, s. 124; Antonín Wiehl, Česká chalupa na zemské jubilejní výstavě, Praha 1891, zvl. otisk.

- /9/ Viz referát kolegy Broučka a dále Josef Vařeka, Význam Národopisné výstavy československé pro studium lidového stavitelství, in: Lidové tradice, sborník k 85. narozeninám akademika Jiřího Horáka, Academia, Praha 1971, s. 233-37.
- /10/ Přehled této literatury u Zdeňka Nejedlého, Český dům, Český lid roč. VII, 1898, s. 4.
- /11/ Ladislav Štěpánek, „Miniskanzen“ na Kačíně, Český lid, 1968, s. 319-320.
- /12/ Čeněk Vořech například podnikl ještě před první světovou válkou studijní cestu po jižních Čechách a Moravě, rozsáhlý konvolut kreseb a skic z této cesty je dnes deponován v etnografickém oddělení Moravského muzea v Brně.